

XXXII.Országos Tudományos Diákköri Konferencia
XXXII. National Scientific Students Associations Conference

Humán Tudományi Szekció

Jelige: PRODROP

**A német *sich* visszaható névmás és a magyar *-ik* -rag összefüggéseinek
funkcionális vizsgálata**

2015. 01. 07

Tartalom

1. Bevezetés.....	2
2. Az -ik és a sich jellemzőinek vázlatos összefoglalása.	5
3. Az -ik és a sich morfoszintaktikai jellemzői. Tipológiai különbségek.....	6
4. A visszahatás értelmezése a magyar és a német leíró nyelvészetben. Eltérések a terminológiában	8
4.1. A „valódi visszahatás” a németben és a magyarban	8
4.2. Az „álvisszahatás” értelmezése a németben és a magyarban	9
5. Ikes és sich-es igék csoportosítása alaki egyezések alapján	10
5.1. Ikes igék, melyek német megfelelői csak a sich névmással fordulhatnak elő.....	11
5.2. Ikesen és nem ikesen előforduló vs. sich-esen és nem sich-esen is előforduló magyar-német igepárok.....	13
6. A -szik hangkapcsolat előfordulása és szerepe az ikes igékben.....	16
7. Az -ik rag és a sich névmás eredetének összehasonlítása.....	19
7.1. Az -ik eredetének elméletei	20
7.2. A sich visszaható névmás eredetének egy hipotézise	21
8. Ikésedés a magyarban vs. sichtelenedés a németben. Rövid nyelvtörténeti kitekintés.....	22
9. Összegzés.....	24

1. Bevezetés

Egy német anyanyelvű, a magyart idegen nyelvként tanuló diák hívta fel a figyelmemet a magyar *ikes* igék és a német reflexív igék (a továbbiakban *sich*-es igék) közti alaki hasonlóságra. Julianna Graetz *Lehrbuch der ungarischen Sprache* (1996) című tankönyvének 3. leckéjében az alábbi magyar mondat és alatta annak német megfelelője a következőképp látható:

Pisti lefekszik.

Pisti legt sich hin.

A mondatok grafikus elrendezésének és a kiemelésnek köszönhetően a két mondat szerkezete a *szik*¹ és a *sich* hangkapcsolatok hasonlósága miatt „szembetűnő” egyezést mutatott, így a nyelvtanulóban felmerült a kérdés, vajon van-e a két formáns funkciója között valamiféle összefüggés, vagy csupán véletlen alaki hasonlóság áll-e fenn? A *lefekszik* az ún, *ikes* igék csoportjába tartozik, míg a német *legt sich hin* igealakot a *sich*-es igékhez sorolják, tehát úgy a németben mint a magyarban egy az igealakhoz kapcsolódó morféma az igecsoportok névadója. Az adott példára vonatkozóan különösebb elemzés nélkül biztosan kijelenthető, hogy az *ikes* és a *sich*-es ige közös sajátossága az intranzitív jelentéstartalom, azonban hogy az alaki hasonlósághoz eznetül még teljes vagy részleges funkcionális ekvivalencia is kapcsolható-e, illetve hogy milyen mértékű az alaki és a szemantikai megfelelés az *ikes* és a *sich*-es igék között, csak további példák segítségével lehet megválaszolható. A tankönyvben található *ikes* igék és német *sich*-es megfelelőik csoportokba rendezéséből kitűnik, hogy a magyar *ikes* igék német ekvivalenseiben valóban gyakran jelenik meg a *sich* visszaható névmás.

Tankönyvi példák (Graetz 1996)		További <i>ikes-sich</i> -es példák	
<i>ikes-sich</i> -es	<i>ikes-nem sich</i> -es		
<i>elkésik</i> <i>verspätet sich</i>	<i>elkezdődik</i> <i>beginnt</i>	<i>búcsúzik</i> <i>verabschiedet sich</i>	<i>csodálkozik</i> <i>wundert sich</i>
<i>felöltözik</i> <i>zieht sich an</i>	<i>megérkezik</i> <i>kommt an</i>	<i>találkozik</i> <i>trifft sich</i>	<i>haragszik</i> <i>ärgert sich</i>
<i>mosakszik</i> <i>wäscht sich</i>	<i>alszik</i> <i>schläft</i>	<i>foglalkozik</i> <i>beschäftigt sich</i>	<i>elválk</i> <i>trennt sich</i>

1 A *szik* formáns igeképző, az *-odik* alternánsa, kapcsolódási lehetőségei erősen korlátozottak, ezért a leíró nyelvtanok nem tartják számon mint önálló képzőt (vö. T. Somogyi 1997: 81-83). Szili Katalin (2011: 71) „hangkapcsolatnak” nevezi a *-szik*, *-gszik*, *-kszik* igevégződéseket, mely megnevezést dolgozatomban a továbbiakban hasonló értelemben használlok.

<i>találkozik</i> <i>trifft sich</i>	<i>reggelizik</i> <i>frühstückt</i>	<i>veszekszik</i> <i>streitet sich</i>	<i>panaszkodik</i> <i>beschwert sich</i>
<i>ismétlődik</i> <i>wiederholt sich</i>	<i>utazik</i> <i>reist</i>	<i>ellenkezik</i> <i>weigert sich</i>	<i>érdeklődik</i> <i>interessiert sich</i>

A fenti példákból jól látható, hogy a tanuló észrevétele a *-szik* ikes igevégződés és *sich* egybecsengését illetően nem egyszeri és nem is pusztán homophon nyelvi jelenségre utal a német és a magyar nyelv között, ezért elméletileg kézenfekvő lenne, ha a formai és funkcionális hasonlóságra a tankönyvek és a nyelvtanok nyomatékosan felhívnák a figyelmet, gyakorlatilag viszont csak ritkán találni utalást a hasonlóságra.² A német anyanyelvűeknek írt MID tankönyv 3. leckéje a *lakik*, *találkozik* és a *játszik* igék ragozásával kapcsolatban beszél az „-ik elem”-ről, és a szöszedetben megadja a német alakokat, ám a nyelvtani részben a ragozási táblázat mellé még nem ad funkcionális magyarázatot. Jóval később, a 9. leckében kerül sor a visszaható igék alaki bemutatására, ahol az *-ódik*, *-ődik*, *-odik*, *-edik*, *-ködik*, *-kozik*, *-kezik*, *-közik* ikes végződéseket sorolja a leggyakoribb visszaható képzők közé, és bár a német példamondatokban szintén gyakran megjelenik a *sich* névmás, (pl. *záródik-schließt sich*, *ismétlődik-wiederholt sich*, *mosakodik-wäscht sich*, *fésülködik-kämmt sich*, *emelkedik-erhebt sich*), ami az alaki és funkcionális egybeesésre utal, nem találunk további magyarázatot az ikes igék és a *sich*-es igék közötti megfelelések esetleges szabályaira.

Visszatérve a nyelvtanuló intuitív észrevételéhez, valójában az történt, hogy a német anyanyelvű tanuló a számára idegen nyelvi formát anyanyelvének formakészletével azonosította. Mivel a nyelvtanulók számára kezdetben minden lexikai és morfológiai egység „homályosnak” tűnik és a magyar esetében az etimológiai rokonítás lehetősége (nemzetközi szavak, ismert nyelvekből származó jövevényszavak) éppen kezdő szakaszban még korlátozott, a lexikális szemantikai interferencia nehézséget okozhat abban az esetben, ha az ismerősnek vélt forma egy ún. „hamis barát” (vö. Szűcs 1999: 167, H.Varga 2012: 288). Ez esetben azonban a *-szik* és a *sich* nem csak alakjában és hangzásában de funkcionálisan is „egybecseng” ami egyrészt felkelti az összehasonlító nyelvész érdeklődését, másrészt az egyezések eltérések rendszerezése és az esetleges szabályos hasonlóságok tudatos kiemelése úgy a MID mint a DAF tanításában hasznos segítség lehet.

² A kimondottan németeknek írt magyar nyelvkönyvek és kimondottan magyarok számára írt német nyelvkönyvek száma jóval kisebb a tankönypiacon, tehát úgy tanároknak mint diákoknak jóval kisebb a „felület” és a lehetőség a hasonlóságokat felfedezni és megmagyarázni vagy esetleg az eltérő struktúrák között eligazodni.

Dolgozatom célja, az *-ikes* és a *sich*-es igék közti alaki és szemantikai megfelelések rendszerezése bemutatása és elemzése. Ahogy már a bevezetőben bemutatott igepárok alapján kijelenthetjük, nem minden magyar *ikes* igének felel meg *sich*-es ige a németben, és ez fordítva is igaz, hiszen nem minden német *sich*-es ige *ikes* a magyarban.³ Ez a megállapítás ugyanakkor még túl általános, így a kontrasztív vizsgálat első kérdésfeltevése a mennyiségre vonatkozik. Mekkora arányú a megfelelés, hány *ikes-sich*-es igepár létezik valójában? A vizsgálódáshoz szükséges kétnyelvű alapkörpusz (ld. függelék 1. táblázat) Papp Ferenc szóvégmutato szótárában (1969) lévő kb. 3400 *-ik* re végződő ige felhasználásával készült. A több mint ezer szavas reprezentatív magyar-német szószedet, mely kizárólag *ikes* igéket és azok német megfelelőit tartalmazza,⁴ a dolgozat keretein belül és annak céljaihoz igazodva állt össze, azonban mivel az általam ismert nyelvtanokban és tankönyvekben nem találtam hasonló *ikes-sich*-es válogatást, a szószedet a nyelvtanítási praxisban is fontos kiegészítés lehet. Mivel az *ikes* paradigmának nevét is adó *-ik* rag csak az egyes szám harmadik személyű alakokhoz kapcsolódik, a német megfelelőket is E/3 alakban adtam meg, igazodva egyfelől a magyar szótárírási hagyományokhoz, másfelől támogatva munkám komparatív jellegét azáltal is, hogy míg a *sich* névmás a szótárak és lexikonok szócikkeiben vagy a tankönyvek szószedeteiben főnévi igeneves alakban az ige elé kerül,⁵ addig jelen dolgozat minden táblázatában a magyarhoz hasonlóan kijelentő mód jelen időben és E/3-ban van megadva, ezáltal éppúgy mint a magyarban az *-ik* rag, a *sich* is az ige után áll. Az *ikes* igék német megfelelőivel készített táblázatban csak akkor szerepelnek igekötős igék, ha az igekötős alak az alapszó része, s nem csupán akcióminőséget vagy aspektust jelölő változatokról van szó mint például a *be-, fel-, ki-, át-, össze-, melegeedik* stb. alakok. Az így kialakult korpuszból a vizsgálathoz kiválasztott igéket 4 csoportba osztottam (függelék, táblázat 2–5) az *ikes-sich*-es megfelelés és a tranzitivitás-intranzitivitás alaki és szemantikai szempontjai szerint, jelen vizsgálat azonban csupán az *ikes-sich*-es táblázatok bemutatására terjed ki.

3 Szanyi Gyula (1976 : 52) gimnáziumi német nyelvkönyvében úgy fogalmaz, hogy „a magyarban nem minden *sich*-es igének visszaható ige a megfelelője” és példaként a *sich setzen=leül* igét hozza. A tankönyv rövid nyelvtani magyarázata természetesen nem engedi meg a mélyebb szemantikai elemzést, viszont kiegészítésként fontos leszögezni, hogy a *sich* névmás a *sich setzen* alakban szemantikailag üres, illetve az ágens és patiens szerepek elkülönítése szinte lehetetlen, így a *sich* névmás szerepe sem egyértelműen a visszahatas jelölése.

4 Az összehasonlítás a magyar *ikes* igékből indul ki, ezért a listák nem tartalmaznak olyan magyar- német igepárokat, ahol a német ige *sich*-es, a magyar megfelelő viszont nem *ikes*.

5 Vö. pl. *sich schämen, sich erholen* (Bußmann 2002: 556), *sich freuen–örül, örvendezik* (Német-Magyar Nagyszótár 1998), *felöltözik–sich anziehen* (Grätz 1996:63), *(sich) ärgern, h.(über+A) bosszankodik, mérgelődik* (Szanyi 1976).

Papp Szóvégszótára kizárólag szinkrón nyelvi adatokat tartalmaz, a német fordításoknál azonban bizonyos igelakoknál gót, ófelnémet és középfelnémet adatokkal is kiegészítettem a szóanyagot, mivel a csak érintőlegesen vizsgált nyelvtörténeti adatok alapján nem kizárt, hogy az ikes-*sich*-es megfelelések aránya a magyar és a német nyelv között eredetileg nagyobb volt, mint ahogy azt az aktuális nyelvi adatok mutatják.

Tipológiai és terminológiai elméleti vonatkozású kérdések képezik a dolgozat első részét, melyen belül az *-ik* és a *sich* nyelvtani és szemantikai jellemzése, valamint az ún. „valódi visszaható” igék vs. „álvisszaható” igék alaki és szemantikai központú elkülönítésének bemutatása a cél. Az „ik-*sich*” kontrasztív kontextuson belül az alaki és funkcionális hasonlóságok alapján felmerül a kérdés, melyek a két morféma „építőkövei” ezért a formák és funkciók vizsgálatát kiterjesztem az *-ik* és a *sich* lehetséges etimológiai kérdéseinek irányába. Ezt követi az ikes-*sich*-es táblázatok szóanyagának bemutatása, melynek során visszatérve a nyelvtenuló által kihallott *szik-sich* hangkapcsolat problémájára, különös figyelmet fordítok az ikes igék egyes alakvariánsaira mint például a *-szik-kodik* ikes végződés morfológiája és használata. A formai és funkcionális összevetéshez kapcsolódóan az ikes igék tanítását, a grammatikai „hamis barát” fogalmát és az alaki hasonlóság praktikus felhasználásának lehetőségét szintén bevonom a vizsgálatba.

2. Az *-ik* és a *sich* jellemzőinek vázlatos összefoglalása.

<i>sich</i>	<i>ik</i>
E/3, T/3 tárgyesetű visszaható névmás minden időben és minden módban kötelező szintaktikai vagy lexikális elem. A <i>sich</i> -es ige tárgyatlansága abban áll, hogy nincs külső objekt, a személyes névmás és a visszaható névmás a visszaható mondatban számban és személyben egyeznek. <i>ich – mich, du – dich, er – sich</i> <i>sich</i>-es „paradigma” E/1, E/2, T/1, T/2 alakokban egybeesik a személyes névmások deklinált alakjaival (<i>mich, dich, uns, euch</i>) A harmadik személyű személyes névmás <i>er/sie/es</i> tárgyas alakjai <i>ihn, sie, es</i> lennének, helyettük azonban a <i>sich</i> áll.	E/3 határozatlan személyrag veláris / palatális illeszkedés nélkül csak jelen időben és kijelentő módban T/3 palatális illeszkedésű határozott rag, a <i>-ják</i> alakvariánsa. Különböző derivációs (iteratív, duratív, mozzanatos, intranszitiv, mediális, passzív, reflexiv) morfémaikhoz kapcsolódik, de közvetlenül az ige töve után is állhat. Az ikes ige tárgyatlan, nincs külső objekt. ikes „paradigma” E/1, E/2 határozatlan "szabályos ikes személyragok" : <i>-m, l/sz,</i> a T/1, T/2 alakok egybeesnek a határozatlan paradigma ragjaival.

3. Az *-ik* és a *sich* morfoszintaktikai jellemzői. Tipológiai különbségek

Első lépésként a bevezetőben említett példamondatok szerkezetét és a megjelenő nyelvtani kategóriákat vázoló fel:

(1.) <i>Pisti</i>	<i>le</i>		<i>feksz</i>		<i>ik</i>
FŐNÉV E/3	IGEKÖTŐ + IGE, KIJEL. MÓD, JEL. IDŐ, E/3 SZEM. RAG HATÁROZATLAN RAGOZÁS, szintetikusán képzett visszaható ige.				
alany	állítmány				
agens					
(2.) <i>Pisti</i>	<i>leg</i>		<i>t</i>	<i>sich</i>	<i>hin</i>
FŐNÉV E/3	IGE, E/3, KIJEL. MÓD, JEL. IDŐ VISSZAHATÓ NM. E/3, IGEKÖTŐ				
alany	analitikusan képzett visszaható ige				
agens	állítmány				

A magyar és a német nyelv vizsgált igéi között az egyik alapvető szintaktikai tipológiai különbség, hogy a magyar többnyire szintetikusán a német pedig analitikusan építkezik. Bizonyos nyelvekben, mint ahogy a németben is, a visszaható névmás szabad nyelvtani morféma, másokban viszont, mint például az orosz nyelvben fuzionált az igével és kötött nyelvtani morfémaként „végzi el” ugyanazt a funkciót (vö. Leiss 2004: 235). A visszaható névmás szemantikai hatóköre a németben és más indoeurópai nyelvekben azért mondható tágának, mert „azt az általános jelentést tükrözik, hogy a cselekvés szemantikailag mediális” azaz nem terjed túl az alany szemantikai határain (Havas 2005: 172). A magyar nyelvben a fenti értelemben vett tágabb visszaható jelentéseknek kétféle kifejezőmódja alakult ki. Egyrészt az igék derivációs és flexiós morfémaikkal egy szóalakban egyesülhetnek, ezt a típust képviselik az *ikes* igék, melyek a magyarban a „mediális” tendencia formális megtestesítői. Másrészt tárgyas igék és a *maga* visszaható névmás megfelelő alakjával alkotott visszaható értékű analitikus szerkezetek is jelölhetik a visszaható funkciót. A morfémaiban mindkét típusban egy vagy több funkció is egyesülhet (vö. Szűcs 1999: 83). Jelen vizsgálat szempontjából a tipológiai jellemzők fent vázolt megkülönböztetése elsőrangú kérdés.

Az (1.) számú példamondatban a *lefekszik* ragozott igelak tövét úgy kapjuk meg, hogy az E/3 alakról leválasztjuk az *-ik* végződést (vö. Hegedűs 2004: 45). Az ige töve így a képző, jel és rag nélküli *lefeksz-* alak. A magyar mint idegen nyelv tanárok számára írt *Vezérkönyv* (Szili 2011) az alábbi információkkal szolgál: „A magyar nyelvben [...] minden egyes személy saját grammatikai jelölővel, szinte szimbólumként funkcionáló raggal bír, ami alakilag különböző, az ige tövéhez ragasztott végzödések jelent” (Szili 2011: 113). A magyar igeragozási

mechanizmus lényege, hogy a „cselekvő személyek azonosítói” a beszédaktus résztvevőinek deiktikus (rámutató) kifejezői maguk a személyragok, míg a hasonló funkciójú személyes névmások csak hangsúlyos esetekben vannak jelen. A tradicionálisan harmadik személynek nevezett nyelvtani személy kategóriája abból a szempontból heterogén, hogy ragozási paradigmákban a főnevek és az *ő* egységesen kezelődnek, így „magában foglalja a beszédaktusban részt nem vevő személyt, az udvarias megszólítást és az összes főnevet” (Lotz 1967: 250). A tárgy nélküli és a határozatlan tárggyal bővülő igék paradigmájában (alanyi ragozás, határozatlan ragozás) az E/3 alak igei személyragja „szabályosan” a Ø-morféma.⁶ Az ikes igék tárgyatlan igék, tehát a határozatlan igeragozás paradigmájába tartoznak, azon belül azonban külön ragozási sort alkotnak, melyben az ige E/3 alakban nem zéró morfémás, hanem *-ik* ragot kap. A funkcionális szemléletű *Magyar nyelvtan* (Hegedűs 2004) a következőket írja az *-ik* ragról:

„ Az *-ik* rag funkciója eredetileg a passzivitás/szenvedés/visszahatás bizonyos fokának jelzése volt, tehát az, hogy a mondat alanya nem cselekvő, az igével kifejezett cselekvés az alany aktív részvétele nélkül megy végbe, megtörténik. Ebből következik, hogy az ikes ige nem lehet tárgyas- kivételként csak az *eszik, iszik* igét ismerjük. Az *-ik* legtöbbször képzőborkorban jelenik meg [...] Bizonyos esetekben az ikes ige alanya is lehetséges cselekvő, s a cselekvés szándékos. *Igyekszik, törekszik, érdeklődik* ” (Hegedűs 2006: 44).

A fent tárgyalt alaki, kategóriális és szemantikai kérdéseket a német *sich* visszaható névmásra is szükséges kiterjeszteni. A (2.) mondatban a *legt sich hin* három tagú visszaható ige töve a *leg-*, a *-t* szuffixum jelentése E/3 igevégződés, mely számban és személyben egyezik a cselekvő személlyel, amelyet itt a *Pisti* tulajdonnév jelöl. Az analitikus német nyelvben a személyjelölés a személyragok részleges alaki egybeesése miatt névmásokkal – 3. személyben főnevekkel is – és személyvégződésekkel együttesen történik. Ez azt jelenti, hogy a személykategória lexikális és flexiós szinten realizálódik, azonban a cselekvő személyre való rámutatás, a deixis, szemben a magyarral nem az ige morfológiai stuktúrájában helyezkedik el, hanem a személyes névmásokban. A példamondatban a cselekvés alanya és tárgya maga *Pisti*, így a cselekvés visszahat az alanyra, melyet a német nyelv grammatikájában a *sich* visszaható névmás fejez ki. A *sich* egyes illetve többes számban, tárgyas, részes- és ún. semleges esetekben ugyanabban az alakban, de kizárólag a 3. személyben, szabad nyelvtani morfémaként fordul elő.

⁶ A zéró rag az E/3-ban olyan nyelvekben mutatható ki, melyek nem rendelkeznek valós névmási alakokkal az egyes szám 3. személyben (vö. Bybee 1985: 54).

4. A visszahatás értelmezése a magyar és a német leíró nyelvészetben. Eltérések a terminológiában

A német *sich*-es igéket hagyományosan visszaható igéknek hívják, az elnevezés ellenére azonban nem minden *sich*-es ige fejez ki visszahatást, ezért a nyelvtanok a visszaható igéket a „valódi” és „ál” jelzőkkel kategorizálják. Épp így a magyar visszaható igék között is sok az ikes alak, de nem minden ikes ige visszaható, tehát a „valódi vs. ál” megkülönböztetés itt is használatos. Ez azt jelenti, hogy mindkét nyelv leíró nyelvtanában ugyanazokat a terminusokat találjuk a visszahatás leírásánál, ami azonban – mivel a visszahatás meghatározása a németben formális a magyarban szemantikai szempontok mentén történik – egy valódi „hamis barát”. A terminusok és értelmezések összevetését a következő pontban vázolom.

4.1. A „valódi visszahatás” a németben és a magyarban

A valódi visszaható igék terminológiája a német nyelvtanokban nem egységes, azonban a valódi visszahatás értelmezése mindig ugyanaz. A leggyakrabban használt elnevezések a „szűkebb értelemben vett visszaható igék” (*reflexive Verben im engeren Sinne*, Helbig/Buscha 1998) „valódi visszaható” (*echt reflexiv*, Duden 2009) „mediális” vagy „középi” (*Medialverben, Mittelverben*, Welke 1997) „inherens visszaható”, „lexikális visszaható”, „Reflexiva tantum vagy Dekausativa,” (Oya 2010). Jelen dolgozatban az egyszerűség kedvéért csak a „valódi” terminust használom.

A valódi visszaható igék jellemzőit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze: A visszaható névmás szóképző elem, az ige szerves része. A német mediális igék képzése ezért „morfológiai folyamatnak” is mondható (Welke 1997: 226). A *sich* névmás nem hagyható el, nem helyettesíthető, nem kordinálható más mondatrészszel. Ez a *sich* sem reflexív, sem névmás, sokkal inkább a lexéma része. Az alaki értelemben vett visszaható *sich* névmás „amőbalexéma” nem terjedt ki minden személyre, a *sich* csak a harmadik személyben jelenik meg, míg az első és második személyben az igealakok mellett a személyes névmások tárgyesetei állnak (*mich, dich, uns, euch*). A *sich* nem önálló mondatrész, szemantikai szerepe nincs, morfoszintaktikai szempontból az ige üres vonzata, nem lehet rá a *kit?* kérdéssel kérdezni. **kit siet?* (vö. Uzonyi 2005: 89-91, Duden 2005: 407, Bußmann 2002: 555-556, Helbig/Buscha 1998: 100).

A magyar leíró nyelvtanokban a leggyakoribb a „valódi visszahatás” terminus, de régebbi tanulmányokban az „igazi” elnevezés is megtalálható (D. Bartha 1958).

A valódi visszahatást a fent bemutatott német megközelítéssel szemben nem morfológiai, hanem szemantikai kritériumok alapján definiálják. A magyar visszaható igék, pl. *törülközik*, *elrejtőzik* alapjelentése, hogy a „cselekvés magára a cselekvő alanyra irányul, visszahat a cselekvőre” (D. Bartha 1958:47). Valódi visszaható ígéről beszélünk, ha a tárgyas ige alanya ágens szerepű, patiens szerepű tárgya a cselekvés eredményeképp változáson megy át. További feltétel, hogy az igében kifejezett cselekvést az ágens önmagán el tudja végezni (vö. Kiefer 1998: 258).⁷ Csak akkor beszélhetünk valódi visszaható ígéről, ha a szintetikus igealak átalakítható analitikus szerkezetté a cselekvő alapige és a *magát*, *magukat stb.* visszaható névmás segítségével, pl. *szépít* → *szépítkezik* → *szépíti magát* (Keszler 2008: 35). Az ilyen transzformáció azonban csak tranzitív igékkel lehetséges, így annak ellenére, hogy a szintetikus ikes alak redukálja az ige szintaktikai tárgyát, az analitikus konstrukcióban az eredeti tranzitivitás, – mivel a *magát* névmás cselekvő tárgyas igével kapcsolódik össze – ismét transzparenssé válik.

4.2. Az „álvisszahatás” értelmezése a németben és a magyarban

„Álvisszaható”, „visszahatóként használt” „alkalmi *sich-es*”⁸ (*unecht reflexiv*, *reflexiv gebraucht*) a német leíró nyelvtanokban minden olyan tárgyas *sich-es* ige, mely reflexív tárggyal kapcsolódik össze, vonzatstruktúrája azonban változatlan marad, és a szintaktikai alany (Subjekt) továbbra is a szemantikai ágens, míg a tárgy (Objekt) a patiens szerepét tölti be. Az ige szintaktikai-szemantikai valenciája és az ettől függő igei jelentés a *sich* névmás ellenére változatlan marad. Például a német *ändern* 'változtatni': ige jelentése *sich* névmás nélkül 'vki vmit (meg)változtat' míg az *ändert sich* alak jelentése 'vki (önmaga) megváltozik, megváltoztatja magát'. A reflexív tárgy úgy értelmezendő, hogy a tárgyas ige alanyi és tárgyi vonzata egy és ugyanazon személyre vagy dologra vonatkozik, az igében kifejezett cselekvés magára a cselekvő alanyra irányul. A németben ezeknél az igéknél azt látjuk, hogy a névmási vagy főnévi

⁷ Az egyszerű tárgyas cselekvő igékben a patiens nem megy át mindig változáson, az ágens szerepű alany és a patiens szerepű tárgy még önmagában nem elég. A cselekvés ezenkívül csak olyan lehet, amit az ágens önmagán el tud végezni (Kiss–Kiefer 1998: 258). A meglehetősen szűk definíció ellenére is lehetne felsorolni olyan igéket, ahol a cselekvés önmagára az ágensre irányul, az ágensi alany önmagán végzi a cselekvést, a pátiensi tárgy állapotában változás megy végbe, ennek ellenére nem képezhetünk visszaható ígét. Pl. *Anna szárítja a haját* → *Anna haja megszárad*.

⁸ Az „alkalmi *sich-es*” Szanyi Gyula 1976-os gimnáziumi német nyelvkönyvében szerepel.

alany és a visszaható névmási tárgy nyelvtani számban és személyben megegyezik.

<i>ich</i>	<i>mich</i>	<i>du</i>	<i>dich</i>	<i>er</i>	<i>sich</i>
SZN. E/1.NOM.	SZN.E/1. AKK	SZN.E/2.NOM	SZN.E/2.AKK	SZN.E/3.NOM	SZN.E/3.AKK
ALANY	TÁRGY	ALANY	TÁRGY	ALANY	TÁRGY

A német alaki megközelítéssel ellentétben a magyar leíró nyelvtanok az ige szemantikai jellemzőiből kiindulva az „álvisszaható” vagy „nem valódi reflexív” „mediális” (vö. Kiefer 1998, Keszler 2008) kategóriába azokat az igéket sorolják, melyek vagy nem rendelkeznek prototipikus ágensi alannal (pl. *megfázik*,) vagy az alany ágensi szerepű ugyan, de a cselekvést nem tudja önmagán elvégezni (pl. *közlekedik*, *becsapódik*). Vagy az egyik, vagy a másik kritérium miatt ezek az igék nem felelnek meg a „valódi visszahatás” fentebb idézett kritériumainak. Álvisszaható igék mindazok a „származékok, amelyekben nem az alanytól indul ki a cselekvés, vagy nem az alanyra való irányulást fejezi ki” (Szinnyeit idézi D. Bartha 1958:47). Az álvisszaható igék visszaható képzői funkcionálisan abban különböznek a valódi visszaható igék hasonló alakú ikes képzőitől, hogy kifejezhetik az ige intranszitivitását és egyben a cselekvés tartós vagy máskor mozzanatos jellegét (*gondolkodik*, *leheveredik*), a cselekvés kölcsönösségét (*verekszik*), vagy – a leginkább álvisszaható – „mástól eredő cselekvésnek az alanyra hatását” azaz szenvedő jelentést (*kicserélődik*).

5. Ikes és *sich*-es igék csoportosítása alaki egyezések alapján

Az *-ik* és a *sich* magyar és német E/3 alakú igékben történő alaki megfelelések alapján a dolgozatban vizsgált szóanyag két nagy részre oszlik. (lásd függelék 2. táblázat és 3. táblázat):

- 1) ikes igék, melyek német megfelelői csak a *sich* névmással fordulhatnak elő.
- 2) ikesen és nem ikesen előforduló vs. *sich*-esen és nem *sich*-esen előforduló magyar-német igepárok. (lásd függelék 2. táblázat és 3. táblázat):

A másik két csoport (lásd függelék 4. táblázat és 5. táblázat) ikes igéivel szemben nem *sich*-es német alakok állnak, ezért ezek az igepárok nem képezik a dolgozat tárgyát, csupán szemléltetés illetve további esetleges vizsgálatok céljából maradtak meg a korpuszt részeként.

- 3) ikes igék, melyek német megfelelői nem *sich*-es intranszitiv igék.
- 4) ikes igék, melyek német megfelelői nem *sich*-es analitikus szókapcsolatok (segédigés szintagmák, kollokációk, személytelen igealakok, progresszív konstrukciók).

5.1. Ikes igék, melyek német megfelelői csak a *sich* névmással fordulhatnak elő

Az első csoportba (függelék, 2.táblázat) *ik*-re végződő magyar igék és azok *sich*-es német megfelelői kerültek. Ezekre az igékre együttesen az jellemző, hogy az *-ik* ill. a *sich* az igével lexikális egységet alkot, tehát nem elhagyható és semmilyen más morfémmal nem helyettesíthető.

<i>megfázik,</i>	<i>*megfáz,</i>	<i>*megfázít,</i>	<i>*megfázlak</i>
<i>erkältet sich</i>	<i>*erkältet,</i>	<i>*lässt erkälten,</i>	<i>*ich erkälte dich</i>

A német *sich*-es alakok a „valódi visszaható,” míg a magyar ikések a „nem valódi visszaható” kategóriába sorolandók. Az *aránylik, belefelejtkezik, késik, lerészegedik, megfázik, szégyenkezik stb.* igék nem rendelkeznek prototipikus ágensi alannyal, az *aggódik, barátkozik, bizalmaskodik, ellenkezik, vétkezik, közlekedik stb.* alanya ágensi, de a cselekvést nem tudja önmagán elvégezni. Közös jellemzője a magyar és a német alakoknak, hogy csak alanyi szintagmákat alkothatnak, a magyar igéknek nincs iktelen variánsuk és nem alakíthatók át tárgyias igékké, pl. **igyekszít, *igyekeztet, *igyekezt, *igyekezek* míg a német igéknek szintén csak *sich*-es alakjuk létezik: **ich beeile dich*, tehát az intranszitivitás ezekben az igékben lexikálisan, illetve morfológiailag a *sich* névmással ill. az *-ik* raggal van jelölve.⁹

A magyar igék esetében vagy derivációs morfémmák és az *-ik* rag együttesen hordozzák a visszaható jelentéstartalmat (*Ódik, -l(ik) kOz(ik) Od(ik) kOd(ik)*,¹⁰ vagy pusztán az *-ik* rag (*késik, történik*). A szegmentálás azonban azért nem egyszerű, mert a különböző alakú képzők hol melléknevekhez, hol igékhez hol csonkatövekhez járulnak, és néhány esetben a meglévő allomorphokat is figyelembe kell venni.

A *sich*-es és az ikes alaki megfeleléseken túl figyelemreméltónak látszanak a magyar és a német igealakokban gyakran párhuzamosan megjelenő igekötők is. A német *ver-, be-, er-, über-, heraus-* igekötők és a magyar *meg-, be-, bele-, el-* igekötők gyakran de nem minden esetben pontosan ugyanabban a kifejezésben jelennek.

⁹ Eredetileg ezeket az igéket is kauzatív alakjukból vezették le, de a mai németben már nem léteznek a tranzitív változatok. Grimm szótárában a *sich erkälten* ige tranzitív használatára találunk példát. Grimm szótárában reciprokok igék tranzitív használatára is találunk példát: *sich befreunden, sich verfeinden, sich verbrüdern, sich verloben, sich verheiraten*. Paul szótárányagában a *sich erholen, sich betrinken, sich bewähren, sich eignen* szavak tranzitív-kauzatív használatára vannak példák (Oya 2010: 214). A magyar megfázik ige esetében hasonlóképp a némethez, csak az ikes változat helyes nyelvtanilag.

<i>*erkälten</i>	<i>*megfáz</i>
<i>sich erkälten</i>	<i>megfázik</i>

¹⁰ Az írásmód egyszerűbbé tétele végett úgy nevezett archifonémával jelölöm a képzőbokrokat.

<i>beigazolódik</i>	<i>bewahrheitet sich</i>	<i>aránylik</i>	<i>verhält sich</i>	<i>történik</i>	<i>ereignet sich</i>
<i>belefelejtkezik</i>	<i>vertieft sich</i>	<i>barátkozik</i>	<i>befreundet sich</i>	<i>tudakozódik</i>	<i>erkundigt sich</i>
<i>befelhősödik</i>	<i>bewölkt sich</i>	<i>bocsátkozik</i>	<i>begibt sich</i>	<i>vétkezik</i>	<i>versündigt sich</i>
<i>elágazik</i>	<i>verzweigt sich,</i>	<i>igyekszik</i>	<i>beeilt sich</i>	<i>viselkedik</i>	<i>benimmt sich</i>
<i>elhelyezkedik</i>	<i>befindet sich,</i>	<i>illik</i>	<i>gehört sich</i>	<i>vonatkozik</i>	<i>bezieht sich</i>
<i>kificamodik</i>	<i>verrenkt sich,</i>	<i>hálálkodik</i>	<i>bedankt sich</i>		
<i>lerészegedik</i>	<i>betrinkt sich</i>	<i>késik</i>	<i>verspätet sich</i>		
<i>megelégszik</i>	<i>begnügt sich</i>	<i>panaszkodik</i>	<i>beschwert sich</i>		
<i>megfázik</i>	<i>erkältet sich</i>	<i>szórakozik</i>	<i>vergnügt sich</i>		
<i>belehabarodik</i>	<i>verliebt sich</i>	<i>törekszik</i>	<i>bemüht sich</i>		

A német igék ezen csoportjában jóval gyakoribb az igekötős alak, mint a magyar megfelelőikben. Felvetődik a kérdés, mi az igekötők szerepe az ikes- *sich*-es igékben, van-e rendszeresség, megállapítható-e mindkét nyelvre vonatkozó szabály? A németben az akcióminőség (Aktionsart) szemantikai kategóriáját a morfológia szintjén elsősorban igekötők, szuffixumok vagy töváltakozás jelöli (Helbig – Buscha 2001: 63), de morfológiai jelölők nélküli egyszerű igék között is vannak duratív vagy perfektív jelentést inherens magukban foglaló alakok. A perfektív akcióminőség kifejezésében jóval nagyobb szerepet kapnak az igekötők, használatukra azonban nincsenek egyszerűen megtanulható szabályok. A táblázatos összefoglalásban Helbig – Buscha német nyelvtanának példáit a magyar alakokkal egészítettem ki, mely egyben azt is mutatja, hogy az egyszerű német duratív *arbeitet, schläft, blüht, isst*, alakoknak a magyar ikes *dolgozik, alszik, virágzik, eszik* felelnek meg, és hogy ezen igék mindegyikében az *-ik* rag előtt *-sz-* vagy *-z-* hangzó áll. Az ikes alakok arra engednek következtetni, hogy ezekben a példákban a gyakorító *-z és -sz* képző¹¹ és az *-ik* rag felelnek a duratív akcióminőség kifejezéséért. Az egyszerű német duratív igéket és az ikes magyar duratív igéket egyaránt igekötők képesek perfektiválni.

duratív (imperfektív) <i>n: arbeitet, blüht, isst, läuft, schläft</i> <i>m: dolgozik, alszik, virágzik, eszik, fut alszik,</i>	perfektív- ingressív v.inchoatív (vmi kezdődik) <i>n: aufblühen, einschlafen, loslaufen, aufessen, bearbeiten</i> <i>m: kivirágzik, elalszik, nekiiramodik, megeszik, feldolgoz</i>
duratív-iteratív v.frequentatív <i>n: streichelt, flattert</i> <i>m: simogat, repked</i>	egressív (vmi véget ér) <i>n: verblühen, verklungen, platzen</i> <i>m: elvirágzik, lecseng, kipukkad</i>
duratív-intenzív <i>n: brüllt, saust</i> <i>m: ordít, száguld</i>	mutatív (vki önmaga állapotátváltoztatja) <i>n: rosten, sich erkälten</i> <i>m: rozsdásodik, megfázik</i>
duratív-diminutív <i>n: lächelt, hüstelt</i> <i>m: mosolyog, köhécsel</i>	kausatív v. faktitív (vki vki másnak az állapotát változtatja) <i>n: beugen, öffnen, schwärzen</i> <i>m: hajlít, nyit, feketít</i>

¹¹ A korai ómagyar korban a jelen idejű paradigma tövében az *-sz* gyakorító képző jelent meg, mivel annak alapvető funkciója a folyamatosság kifejezése. *tesz, feküszik, aluszik, úszik, játszik, metsz* (vö. Zelliger 1991: 53.)

Fenti megállapítást igazolják az ikes-*sich*-es táblázatból (függelék 2.táblázat) fentebb kigyűjtött szópárok is. Szem előtt tartva, hogy az ún. „visszaható formájú tárgyatlan igék” vagy másképp „álvisszaható” igék a cselekvés módjának tartós (duratív) vagy (mozzanatos) minőségét is kifejezik (vö. Bartha 1958: 47) a *beigazolódik~bewahrheitet sich*, *belefelejtkezik~vertieft sich*, *belehabarodik~verliebt sich*, *elágazik~verzweigt sich*, *kificamodik~verrenkt sich*, *lerészegedik~betrinkt sich* stb. igepárokból transzparenssé válik az igekötő mozzanatos akcióminőséget jelölő funkciója, míg az igekötő nélküli alakok mint pl. az *aránylik~verhält sich*, *gondolkodik~überlegt sich*, *panaszkodik~beschwert sich*, *illik~gehört sich* stb. igéknél a magyar alakok igekötő nélkül állnak, tehát bármiféle akcióminőség morfológiai kifejezéséért csak a képzők és az *-ik* rag lehetnek felelősek. A felsorolt alakok igekötő nélküli igéi duratív akcióminőséget fejeznek ki.

5.2. Ikesen és nem ikesen előforduló vs. *sich*-esen és nem *sich*-esen is előforduló magyar-német igepárok

A 2. csoportba (lásd függelék, 3. táblázat) sorolt ikes igék tárgyasan is használhatók, ami annyit jelent, hogy az ikes ragok helyére vagy kauzatív képzők kerülnek, vagy az ikes rag helye „üres” marad így az egyszerű igealak maga tranzitív jelentést hordoz. A táblázatban minden egyes ikes alaknak van egy *sich*-es párja, és ugyanígy minden iktelen alaknak egy *sich*-nélküli német megfelelője. Az igepárok azonban annyiban különböznek, hogy a németben a *sich* helye minden esetben üres marad, kauzatív képzők egyetlen egyszer sem jelennek meg az igéken. A táblázatban szereplő közel száz igepár közül álljon itt néhány példa:

<i>csavar</i>	<i>dreht</i>	<i>ülepít</i>	<i>setzt ab</i>
<i>csavarodik</i>	<i>dreht sich</i>	<i>ülepszik</i>	<i>setzt sich ab</i>
<i>meglep</i>	<i>überrascht</i>	<i>csillapít</i>	<i>mildert</i>
<i>meglepődik</i>	<i>überrascht sich</i>	<i>csillapszik</i>	<i>mildert sich</i>
<i>mos</i>	<i>wäscht</i>	<i>távolít</i>	<i>entfernt</i>
<i>mosakszik</i>	<i>wäscht sich</i>	<i>távolodik</i>	<i>entfernt sich</i>

A példaként bemutatott szópárok esetében az ikésedés illetve a *sich*-esedés nem jár együtt jelentésváltozással, vannak azonban a 2. csoportban olyan igepárok is melyeknél a tárgyias ige

ikes ill. *sich*-es használata az ige jelentését különböző fokon módosítja. A „Magyar- Német Akadémiai Nagyszótár”-ban (Halász-Földes-Uzonyi 2003) a példaként felsorolt igék mindegyike külön szócikkben szerepel, azonban a német igepárral ellentétben a magyar ikes igék különböző mediális képzőbokokban fordulnak elő, melyek eredményeképp új szavak alakultak ki.

<i>beigazol- beigazolódik / bestätigt- bestätigt sich</i>	<i>csuk-csukódik / schließt-schließt sich</i>
<i>benépesít-benépesedik / bevölkert- bevölkert sich,</i>	<i>elerőtlenít-elerőtlenedik / entkräftet-entkräftet sich</i>
<i>bonyolít-bonyolódik / wickelt ab- wickelt sich ab,</i>	<i>felbátorít-felbátorodik / ermutigt-ermutigt sich</i>
<i>csavar-csavarodik / dreht-dreht sich,</i>	<i>torlaszt-torlódik / staut-staut sich</i>
<i>csillapít-csillapodik / mildert-mildert sich</i>	<i>ürít-üresedik / leert-leert sich</i>

A kiválasztott igepárok esetében az ikes ige szintaktikai alanya nem ágens szerepű, és megfelel a tárgyas ige tárgyának, ami a mediális igék jellemzője (Bartha 1958: 47, Keszler 2008: 34, Kiefer 1998: 258). Funkcionális szempontból az itt felsorolt igék passzív jelentésűek, hiszen ha passzív szerkezetű mondatot alkotnánk velük, a mondat tárgya alanyi pozícióba kerülne. A magyarban ez a „logikai transzformáció” csak morféma szinten valósulhat meg. A németben viszont az aktív-passzív átalakítás több módon történhet, és ha passzívról beszélünk, általában és elsőként a *werden* vagy *sein* segédigés szerkezetekre gondolunk, melyek azonban nem felelnek meg a lentebbi példamondatban kifejezett tartalomnak. Esetünkben a *sich* visszaható névmással átalakított igealakot tartom a legpontosabbnak, sőt az egyetlen lehetséges megoldásnak.¹² Példának vegyünk egy tárgyas aktív magyar mondatot és annak német megfelelőjét, és alakítsuk át a mondatokat úgy, hogy a mondat tárgya alanyi pozícióba kerüljön s az aktív mondatban cselekvő alany szerepe is megszűnjön:

(3) <i>A tanár megnyugtatja</i> NOM. alany-agens	<i>a fiút.</i> AKK. tárgy- patients	→	(5) <i>A fiú megnyugszik</i> NOM. alany
(4) <i>Der Lehrer beruhigt</i> NOM alany-agens	<i>den Jungen</i> AKK. tárgy-patients	→	(6) <i>Der Junge beruhigt sich</i> NOM. alany tárgy

A passzív jelentéstartalom kifejezését ez esetben mindkét nyelvben az ige *sich*-es illetve ikes használata tette lehetővé, különbségként azt lehet kiemelni, hogy míg a magyar ikes igé-

¹² *A fiú megnyugszik* mondat segédigével történő passzizálása németül: *der Junge wird beruhigt*. Az ún. *Vorgangspassiv* azonban az igében kifejezett cselekvés deagentív jellegét állítja fókuszba, és nem a cselekvés „elszenvedőjének” perspektívájából ábrázolja az eseményt.

ben szintaktikai és szemantikai valencia-redukció történt, addig a német igében a *sich* névmás használata csak az ige szemantikai vonzatát csökkenti. A példa jól illusztrálja azt a megközelítést, miszerint a mediális igék valójában az aktív és a passzív igenem közötti átmenetet fejezik ki, és alátámasztja azt a nyelvtipológiai tendenciát, miszerint az indoeurópai passzív a mediális igékből fejlődött (vö. Welke 1997: 225).

Az ige szemantikai valenciája oly módon is változhat, hogy az alanyi vonzat megtartja ágensi szerepét, azonban az ige tárgyias vonzatát s a hozzá kapcsolódó patiensi szerepet úgy a magyarban, mint a németben az *-ik* és a *sich* vagy egyszerűen redukálja, vagy a tárgyias vonzatot helyhatározói kötelező bővítményre cseréli, ahogy azt az alábbi szópárokban is megfigyelhetjük:

<i>csodál valamit</i> → <i>csodálkozik valamin</i>	bewundert <i>etwas</i> → wundert <i>sich über etwas</i>
<i>fog valamit</i> → <i>fogódzkodik ~fogózkodik</i>	<i>hält etwas fest</i> → <i>hält sich fest</i> ,
<i>szorít valamit</i> → <i>szorítkozik valamire</i>	<i>beschränkt etwas</i> → <i>beschränkt sich auf etwas</i>
<i>ural valamit</i> → <i>- uralkodik valamin/vkin</i>	<i>beherrscht etwas</i> → <i>beherrscht sich</i>
<i>behajóz valamit</i> → <i>behajózik valahová</i>	<i>befährt etwas mit dem Schiff</i> → <i>fährt mit dem Schiff irgendwo hinein</i>

A *behajóz-behajózik* példát Jakab (1999: 5) említi, és Simonyi korábbi észrevételére is hivatkozva megállapítja, hogy vagy a képzők vagy a puszta igető ikesedése az igék jelentésének ingadozását, ill. szóhasadást is okozhat.

Jakab példái között számos olyan ikes igét találunk melyek nyelvtani alanya jellemzően [– HUMÁN], ebből adódóan az E/1 és E/2 alakok formálisan léteznek ugyan, de valós kommunikációs szituációban aligha fordulnak elő. Ilyenek például az *alányúlik, áthajlik, eltelik, párlik, porzik, szaglik, világlik*. Ha ezeket az ikes igéket németre fordítjuk, a *sich* névmás nem mindegyik alakban jelenik meg, sőt vannak olyan szavak is, melyek magán az igről történő minden alaki megkülönböztetés nélkül aktív tárgyias és passzív jelentésű mondatokban is előfordulhatnak, és a jelentéskülönbség csak a szintaxis szintjén realizálódik. Ilyenek pl. a m. *tör* – *török*, n. *bricht*, m. *szagol* – *szaglik*, n. *riecht*, m. *poroz* – *porzik*, n. *staubt*, m. *sugároz-sugárzik*, n. *strahlt*. Az „ikesítés” illetve a „sichesítés” a magyarban és a németben egyaránt az eredeti jelentések elmozdulását jelentheti, ugyanakkor mindkét nyelvben megfigyelhető az *-ik* és a *sich* funkcionális „változása”.

A táblázat magyar tárgyas igealakjainak egy része az *-ít* műveltető (kausatív) képzővel áll, melyeknek tárgyatlan alakjai az ikes *-Od(ik)*, *Ód(ik)* végződés mellett az *-Ul* és/vagy *-sz(ik)* alakvariánsokat is felvehet:

bonyolít~bonyolódik~(bonyolul)

csillapodik~csillapszik~csillapul

gyarapodik~gyarapszik~gyarapul

halványodik~halványszik~halványul

Diakrón nyelvi adatok azt mutatják, hogy még ha párhuzamosan jelen is voltak a rendszerben az *-Odik* és a *-sz(ik)* alternánsok, az *-Ul* szerepe lényegesen dominánsabb volt a mai használathoz képest (vö. Károly 1967:118, idézi T. Somogyi 1997:85). Az *-Ul* képzős származékok visszaható jelentésűek és eredetileg az *-ít* visszaható alakpárjai voltak (D. Bartha 1958: 43). Az *-Od(ik)* és az *-Ul* képzők funkciója „közel azonos” (T. Somogyi 1997: 81), az alaki különbségen túl maga az ikesség az alapvető paradigmatiság különbség. Az *-Ul* a határozatlan ragozási paradigma személyragjait veszi fel, mint például a *javulok, javulsz, javul* alakokban, így E/3-ban zéró-morfémás, míg az *Od(ik)* -ban az *-ik* testes E/3 ragként jelenik meg.

Ahogy az *-ik* rag az ige jelentésében változást okozhat, éppúgy lehet jelentésmódosító példát találni az *-Ul* képző hasonló funkciójára. Az alábbi két mondatban az *-ít* képzős tárgyas ige *-ül* képzős tárgyatlan párja mindenképp szóhasadásra utal:

*A gazda bekeríti a házat – *A ház bekerül.*

6. A *-szik* hangkapcsolat előfordulása és szerepe az ikes igékben

A *-szik* ill. *-zik* hangkapcsolatot, mint azt a bevezetőben röviden vázoltam, egy német anyanyelvű magyart mint idegen nyelvet tanuló a *sich* névmással azonosította be. Ugyanez a tanuló azt is megfigyelte, hogy a *-szik* különösen gyakran hangzik el az általa hallott magyar szövegekben. A dolgozathoz készített magyar-német korpusz adatait vizsgálva a *-szik* végű igék gyakorisága adatokkal is alátámasztható. A 2. és 3. táblázat ikes igéi közül az ikes igék csaknem fele *zik*-re illetve *szik*-re végződik (lásd lent mellékelt felsorolás) és ugyanez az arány figyelhető meg a függelékben csatolt de nem vizsgált 4. ill.5 táblázatban is.

-szik, -zik végű igék függelék, 2. táblázat szóanyaga		-szik, -zik végű igék függelék, 3. táblázat szóanyaga	
<i>barátkozik</i>	<i>örvendezik</i>	<i>ajánlkozik</i>	<i>szárítkozik</i>
<i>belefelejtkezik</i>	<i>szégyenkezik</i>	<i>beiratkozik</i>	<i>szorítkozik</i>
<i>bocsátkozik</i>	<i>törekszik</i>	<i>csillapszik</i>	<i>unatkozik</i>
<i>dicsekszik</i>	<i>vágyakozik</i>	<i>emlékszik</i>	<i>vastagszik</i>
<i>elágazik</i>	<i>vétkezik</i>	<i>gazdagszik</i>	<i>verekszik</i>
<i>elígérkezik</i>		<i>gyarapszik</i>	<i>zárkózik</i>
<i>ellenkezik</i>		<i>halványszik</i>	
<i>gondolkozik</i>		<i>letelepszik</i>	
<i>hullámszik</i>		<i>megbotránkozik</i>	
<i>igyekszik</i>		<i>megharagszik</i>	
<i>kacskaringózik</i>		<i>melegsik</i>	
<i>lerészegszik</i>		<i>mosakszik</i>	
<i>lopakszik</i>		<i>nővekszik</i>	
<i>megegyezik</i>		<i>nyugszik</i>	
<i>megelégszik</i>		<i>nyújtózik</i>	
<i>megfázik</i>		<i>szárítkozik</i>	
<i>napozik</i>		<i>szorítkozik</i>	

A meghallás tehát mindenképp helyes, ennek ellenére a *-szik* ill. *-zik* hangkapcsolatok és a *sich* közé több okból sem tehetünk egyenlőségjelet.

Alaki jellemzőiket tekintve *-szik* végű igék az ún. *sz-d-v* és *sz-d* tövű igék között fordulnak elő, a *-szik* ritkábban (pl. *alszik, fekszik, játszik*) míg a *-gszik, -kszik* (pl. *haragszik, cselekszik*) gyakrabban zárja az alakot. Egyes *-szik, -gszik* végű igéknek van *d-s* szótári alakja is, mely a köznyelvben szintén használatos, ilyen többek között a szinte leggyakrabban használt visszaható példa, a jelen idejű *mosakszik – mosakodik* is, melynek *d-s* töve egyben a múlt idejű és felszólító vagy feltételes módú alakok képzésénél kap szerepet. Az *sz-es* tövvariáns csak jelen idejű paradigmásort alkothat, így a *-d-* képzős paradigma összességében gyakoribb a nyelvhasználatban, míg azonban a jelen idejű alakokban – egyszerű google keresés számadataira hivatkozva – még valóságos konkurrencia harc figyelhető meg a két végződés között. A nyelvkönyvek szószedeteiben többnyire csupán az egyik szótári alak található, általában a *d-s* változat javára, még akkor is, ha a nyelvhasználatban egyértelműen az *sz-es* alak az elterjedtebb.¹³ A mellékelt ábrán az igelakok utáni számok az egyes alakváltozatok gyakoriságát mutatják, így a szavak több mint a feléről elmondható, hogy a *-d-s* változat sok esetben parallellforma, de nem egyértelműen „főalternáns” (T.Somogyi 1997: 82).

¹³ A „Lépésenként” német nyelvű grammatikában csak a *mosakodik, veszekedik, veszekedik* alakokat találjuk, melyek a mai magyar nyelvhasználatban nem feltétlenül gyakrabban fordulnak elő, mint a *-szik-es* parallellformák (vö. Korchmáros 2007: 229).

<i>öregszik</i> 296.000	<i>öregedik</i> 8.800	<i>altert</i>
<i>melegszi</i> 399.000	<i>melegedik</i> 36.000	<i>erwärmt sich</i>
<i>lebetegszik</i> 8000	<i>lebetegedik</i> 9000	<i>erkrankt</i>
<i>megelégszi</i> 86.000	<i>megelégedik</i> 13.000	<i>gibt sich zufrieden</i>
<i>cselekszi</i> 428.000	<i>cselekedik</i> 18.400	<i>handelt</i>
<i>tülekszi</i> 15.000	<i>tüledik</i> 23.000	<i>drängelt</i>
<i>verekszi</i> 66.000	<i>verekedik</i> 12.000	<i>schlägt sich</i>
<i>törekszik</i> 544.000 ¹⁴	<i>törekedik</i> 69.000	<i>bemüht sich</i>
<i>dicsekszi</i> 78.000	<i>dicsekedik</i> 68.000	<i>rühmt sich</i>
<i>vetekszi</i> 173.000	<i>vetekedik</i> 65.000	<i>wetteifert</i>
<i>kötekszi</i> 10.000	<i>kötekedik</i> 100.000	<i>legt sich an</i>
<i>növekszi</i> 646.000	<i>növekedik</i> 146.000	<i>wächst</i>
<i>veszekszi</i> 95.000	<i>veszekedik</i> 12.000	<i>streitet</i>
<i>telepszik</i> 71.000	<i>telepedik</i> 207.000	<i>siedelt sich an</i>
<i>ülekszi</i> 42.000	<i>üledik</i> 26.000	<i>lagert sich ab</i>
<i>keményszik</i> 12.000	<i>keményedik</i> 110.000	<i>verhärtet sich</i>
<i>gazdagszik</i> 14.000	<i>gazdagodik</i> 372.000	<i>bereichert sich</i>
<i>vastagszik</i> 15.000	<i>vastagodik</i> 21.000	<i>verdickt sich</i>
<i>tolakszik</i> 157.000	<i>tolakodik</i> 72.000	<i>drängelt</i>
<i>gyanakszik</i> 880.000	<i>gyanakodik</i> 31.500	<i>hegt Verdacht</i>
<i>lopakszik</i> 20.000	<i>lopakodik</i> 38.000	<i>schleicht sich</i>
<i>furakszik</i> 45.000	<i>furakodik</i> 37.000	<i>drängelt</i>
<i>mosakszik</i> 29.000	<i>mosakodik</i> 6700	<i>wäscht sich</i>
<i>igyekszik</i> 900.000	<i>igyekezik</i> 58.000	<i>beeilt sich</i>
<i>csillapszik</i> 29.500	<i>csillapodik</i> 38.000	<i>beruhigt sich</i>
<i>gyarapszik</i> 113.000	<i>gyarapodik</i> 138.000	<i>vermehrte sich</i>
<i>emlékszik</i> 522.000	<i>emlékezik</i> 430.000	<i>erinnert sich</i>

Számomra továbbra is kérdés marad, miért vélte a nyelvtanuló mégis a *-szik*-es alakokat gyakrabban elhangzani? Ennek egyik oka az lehet, hogy az *ikes* igék, kiváltképp az *-ik* előtt sziszegőket tartalmazók, alapcselekvéseket írnak le (*dolgozik, eszik, alszik, fekszik*), kommunikációs értékük magas, tehát már a nyelvtanulás kezdetén is jól használhatóak. Az *sz-d-v* tövű igékkel kapcsolatban egyébként meg kell jegyezni, hogy azok lényegesen később, csak haladó fokon épülnek be a diákok szókincsébe (vö. Szili 2011: 99)

Ha a *-szik* és *-zik* hangkapcsolatokat elemekre bontjuk, akkor még egyértelműbbé válik a különbség. A *-szik* az ősi *-sz-* gyakorítóképző¹⁵ és az *-ik* E/3 személyrag kapcsolata, ún. kötött nyelvtani morféma melyek egymáshoz kapcsolódva csak kijelentő módú jelen idejű egyes szám 3. személyű igelakokhoz járulhatnak. A *-zik* alaki összetevői a *-z-* gyakorító vagy duratív jelentésű képző és az *-ik* rag, melyek együttesen csak kijelentő módú jelen idejű egyes szám 3.

¹⁴ csak a *feltörekszik* alak szerepel Papp gyűjteményében.

¹⁵ Az *-sz* duratív és frequentatív származékokat egyaránt képez. A mai nyelvben elavult képző. az egyik legősibb képző, időjelként is használatos volt, személyrag is lett belőle. Az uráli **s*-re megy vissza (vö. D. Bartha 1958: 24).

személyű igék alakzáró végződésekként fordulnak elő. A német *sich* szabad nyelvtani morféma, mely ugyan szintén csak a 3. személyben fordul elő, de nem csak egyes hanem többes számban is, azon kívül a *sich* minden időben és minden módban a *sich*-es igék része. Vannak elméletek, melyek szerint a *sich* visszaható névmás olyan szintetikus morfémaszerkezet, mely további elemekre bontható. A szétválasztás azért lehetséges, mert a flexiós morfémákról tudjuk, hogy korábban önálló nyelvtani jelentéssel bíró morfémák fúziójaként jöttek létre. Ez lényegében nem más, mint az a jól ismert nyelvfejlődési folyamat, melynek során agglutináló nyelvekből flektáló nyelvek lesznek (vö. Leiss 2004: 235).

<i>Sich</i>	→	<i>s-</i>	<i>ich</i>
E/3, akkuzatívusz		E/3	E/1, nominatívusz

Ez a szegmentálás azt mutatja meg, hogy az E/1 személyes névmás a visszaható névmás egyik összetevője, amit az a tény is alátámasztani látszik, hogy a visszaható névmás és a személyes névmás közötti nyelvtani rokonság, nevezetesen a formák és funkciók közötti nyilvánvaló megfelelés több indoeurópai nyelvben kimutatható. A nyelvtani első személy „felhasználása” a reflexív olvasat kialakulásában a feltételezés szerint nem önkényes, mivel az első személy anaforikus-deiktikus tulajdonsága éppen az, hogy képes visszautalni, az origó felé „mutatni”. (vö. Leiss 2004: 235–237).

A *-szik*, *-zik* és *sich* közös alaki nevezője a 3. személy helye az igeragozási paradigmában, valamint funkcionális szempontokat tekintve a részleges megfelelés. Ebben az értelemben olyan formailag hasonló nyelvtani egységekről beszélünk, melyek jelentése teljesen különböző típusú nem rokon nyelvekben részben megegyezik.

7. Az *-ik* rag és a *sich* névmás eredetének összehasonlítása

A funkcionális egyezéseket szem előtt tartva a két morféma alaki hasonlósága az eredet kérdéseire tereli a figyelmet. Beszélhetünk-e véletlen alaki egybeesésről, és ha nem, a hangzáson túl mi teszi hasonlóvá egymáshoz az *ik*-et és a *sich*-et? Ha a hasonló funkciók mögött motivációt feltételezünk, a hasonló forma mögött is kereshetünk nem feltétlenül nyelvspecifikus mozgatóerőt vagy mozgatóerőket.

7.1. Az *-ik* eredetének elméletei

Az *-ik* rag eredetének magyarázatára több elméletet ismerünk, melyek közül dolgozatom szempontjából a legfontosabbakat a következőkben röviden bemutatok.

Czuczor Gergely 1862-ben megjelent értelmező szótárában az *-ik* végződést mint a „harmadik személyrag rokonmását” említi, hangsúlyozza a kizárólagos E/3-ban és „csak bizonyos időkben” lehetséges használatot. Példái az *eszen-eszik*, *aloszon-aloszik* igepárok. Feltevése szerint „valószínű, hogy az *-ik* az *ő*-nek *h*-val vagy *k*-val toldott módosítóka” tehát a harmadik személyes névmásra vezet vissza. Megjegyzi továbbá, hogy főnévhez járulva „mutató erejű, s a mutató *az*-nak a rokona” (Czuczor-Fogarasi 1862 :155). Az igei személyragokat a Czuczor szótár 3 csoportba sorolja, közülük a harmadik az ún. *alanytárgyi* vagy *szenvedő*, ahol az *-ik* E/3 személyragként szerepel. A szerzők egyúttal a személyes névmások funkcióját is megfogalmazzák: „az első személynévmás önmagára mutatást, a 2-ik és 3-ik személynévmás tova mutatást fejez ki” (Czuczor-Fogarasi 1867:1199).

Mészöly Gedeon (1941: 5-7) elmélete szerint az -E/3 *-ik* rag a határozott ragozás T/3 *-ik* átvétele, és ezt azzal magyarázza, hogy a T/3 *-ik* az általános alanyú tárgyas mondatokban és a reflexív igei állítmányú mondatokban ugyanazt a funkciót tölti be, ti. mintegy megfosztja a mondatot a tulajdonképpeni cselekvőtől. Vö.: *törik a kenyeret* és *a kenyér törik*. Az elmélet szerint többek között a tárgy eredetileg jelöletlen alakja is lehetővé tette a funkció kiterjedését. Az *-ik* önálló szóból való keletkezését Mészöly elveti (Uo. :10), helyette az ősi harmadik személyrag *-i + k* többes jel összekapcsolódásával magyarázza a rag kialakulását.

A kognitív „kapocs” Mészöly két példamondata között tulajdonképpen metaforikus természetű. Adva van egy konkrét cselekvés, amelyet nyelviileg a tárgyas *tör* ige segítségével fejezünk ki, és egy folyamat, melyet ugyanazzal a – feltehetően mindaddig csak tárgyhasználatú – igével fejezünk ki. A konkrét tartományból az absztrakt tartományba való áthelyezés metaforikus elven alapszik, melyet a medializáció motorjaként érthetünk. Amennyiben a metaforikus gondolkodás alapvető kognitív elv, akkor diakrón szempontból feltehetően ugyanez az általános és nyelvtípustól független (Haspelmath 1990: 44, idézi Welke 1997:212) érvényes metaforikus működés rejlik a mediális igék funkcionális összefüggései mögött (tárgyas ige + reflexívum → mediális/szenvedő, szenvedő) melyek a metafora elhalványulásának különböző állomásai. Ez egyben a reflexivitás funkcionális szemantikai megközelítése, melyet a germanisztikán belül Welke (1997), a magyar

nyelvészetben pedig Schulz ez irányban megkezdett kutatásai (2009) képviselnek. Schulz a természetes nyelvelmélet morféma osztályozását (vö. Bybee 1985: 5) alapul véve az ikes paradigma ragjait, de elsősorban az *-ik* végződést nem kizárólag a derivációs vagy inflexiós kategóriába sorolja, és egyszerre vizsgálja annak képzőszerű illetve ragszerű funkcióit.¹⁶ Az *-ik* ragjelentése, mint írja „megőrződött”, ami megakadályozta teljes értékű képzővé válását, de hogy a ragjelentés erős ellenálló képességét mi okozza, azt egyelőre nem tudja megválaszolni (Schulz 2009: 222).

Abaffy Erzsébet (1991: 125–154) igazodva Mészölyhöz szintén a határozott többes harmadik *-ik* rag átértékelődését tartja valószínűnek, annyi kiegészítéssel, hogy A T/3 *-ik* névmási keletkezésű, veláris igékhez nem illeszkedett, és benne az *-i* személyrag, mely az alapnyelvi **si* személyes névmásból alakult személyragra vezethető vissza, az E/3 a határozott tárgyra utal, szemben a tárgyatlanságot jelző E/3 Ø-morfémával. A *-k* egyrészt ősmagyar mozzanatos képző, másrészt a többesjel funkcióját is felvette, így a T/3 *-ik* ragban az *-i* rag + *-k* jel kapcsolatát állapítja meg.

Havas Ferenc (2005) az *-ik* eredetét illetően nem fogadja el a T/3 ragból való átértékelődés elméletét. Nem tartja viszont kizártnak, hogy létezett korábban egy *-ik* alakú „önazonosító” deverbális és denominális képző, mely „kezdettől fogva medializáló képző” lehetett, és amely – bár Havas maga is merésznék tartja a felvetést – az E/1 *-k* személyraggal etimológiailag is összefügghet (Havas 2005: 174, lábjegyzet 54). Havas hipotézise szerint a *-k* a „medialitás szemantikai tartalmának formális kifejeződése” [és] „az intranszitiv igék körében keletkezett”. Rámutat továbbá, hogy ez a funkció pontosan megfigyelhető az ikes igéknél, melyekben az *-ik* végződés kezdetektől mediális képzőként viselkedik, és amit ma alanyi ragozásnak nevezünk, az valójában egy mediális ragozási sor volt mely analógiás úton terjedt át a határozatlan tárgyas igékre. Mediálisnak nevez minden olyan igét, ahol az igében kifejezett jelentéstartalom a nyelvtani alany szemantikai határait nem lépi túl, épp ezért a visszaható igéket is a mediálisokhoz sorolja.

7.2. A *sich* visszaható névmás eredetének egy hipotézise

A következőkben egy olyan elméletet fogok bemutatni, mely a német *sich* visszaható névmás kialakulását grammatikalizációs folyamatként magyarázza. Elsőként ismételtelen szükséges

16 A képző és az inflexiós toldalék – amihez a ragok és jelek egyaránt sorolhatók – fokozati skálán való elhelyezkedését a toldalékok besorolásának kapcsán Kiefer is magyarázza. (vö. Kiefer 1998: 195)

leszögezni, hogy tipológiáját illetően a visszahatás kifejezése a mai német nyelvben analitikus igealakokkal történik. A *sich* névmás szabad nyelvtani morféma, mely a teljes igei paradigmában, minden időben és minden módban de csak a harmadik személyű alakokban kötelezően megjelenik. Eredete éppúgy mint a magyarban, csak rekonstrukció útján következtethető ki. Az elmélet kiindulópontja az *ich* személyes névmás és a *sich* visszaható névmás formai hasonlósága, mely a szerző szerint nyelvtani „rokonságra” utalhat, ami egyben azt is jelenti, hogy a hasonlóság motivált. Leiss feltételezi, hogy a *sich* névmás eredetileg két külön álló morfémből állt, melyek a nyelvi fejlődés folyamatának eredményeképp fuzionáltak egymással. A *sich* morféma két komponense az *ich* E/1 személyes névmás és az *-s*, melyhez a *maga* jelentést rendeli. A nyelvtani első személy anafórikus tulajdonsága, ti. hogy képes a beszélőre, az ún. origóra visszamutatni, egyben a *magára* való visszamutatásként is értelmezhető. A német nem az egyetlen indoeurópai nyelv, melynek visszaható névmásában az első személyes névmás alakilag kimutatható, példának vehetjük akár a gót *sik* visszaható névmást (Hutterer 1982: 98), mely a vele rokon némethez hasonlóan egy feltehetően első személyt jelentő *-ge* partikulát tartalmaz. Mivel a német személyes névmások tárgyesetű alakjai és a visszaható névmások tárgyesetű alakjai a harmadik személy kivételével egybeesnek, nem kizárható, hogy a paradigmák között átvételek történtek, melynek irányát más paradigmák közötti kölcsönzések analógiájából kiindulva a visszaható névmásoktól a személyes névmások felé határozhatjuk meg. Ha a visszaható névmás grammatikalizációjában két komponens működik együtt, szükség van egy közös jellemzőre, aminek alapján fuzionálnak, ez pedig a deiktikusság. Az első személy erősen deiktikus, a harmadik gyengén, azonban mindkettő anafórikus, azaz visszafelé mutató (vö. Leiss 2004: 235–237).

8. Ikésedés a magyarban vs. *sichtelenedés* a németben. Rövid nyelvtörténeti kitekintés

Az *-ik* rag eredete az átlagos nyelvtanuló számára lényegében érdektelen, a morféma elemzése és az etimológiai kitérő mégis érdekes bepillantást engednek a dolgozatban vizsgált ikes-*sich*-es igepárok morfológiai összetettségébe. A teljesség kedvéért fontos azonban leszögezni, hogy jelen elemzés olyan ikes és *sich*-es igékre terjedt ki, melyek a jelenkori nyelvállapotot tükrözik, tekintve hogy az összehasonlítás közvetlenül az idegen nyelv tanítás

kontextusában készült, viszont a nyelvtörténet, grammatikalizáció, nyelvváltozási tendenciák iránt érdeklődők számára a dolgozatban nem tárgyalt két táblázat igepárjai további kutatási anyagot nyújthatnak.

A 3. csoportban (függelék 4.táblázat) a magyar ikes igék német megfelelői jelöletlen, nem *sich*-es intranszitiv igék. Ha valamely német igét azonban körül kellene írni, a szemantizáló parafrázálás során minden alkalommal használnunk kellene a *sich* névmást. Az *altern* 'öregszik' német ige parafrázált jelentése a Duden online szótára alapján pl.: *sich in seiner Beschaffenheit im Laufe der Zeit verändern* 'az idő folyamán egyfajta változáson megy át, megváltozik'. Ezenkívül az újfelnémet alakok közül több szónál is adatolható a *sich*-es előfordulás, ami arra engedhet következtetni, hogy a *sich* mint visszaható ill.medialis jelölő a szóalakból eltűnt, jelentése azonban az alapigében megmaradt. A német etimológiai szótárak az igék reflexív ill. nem reflexív használatára ritkán térnek ki, azonban a német történeti Syntax (Behaghel 1923) korpuszalapú adatai azt mutatják, hogy gót írásos emlékekben, az ófelnémetben (ahd.) és a középfelnémetben (mhd.) a mai *sich* nélküli alakokat *sich*-es formában is használták. A szóban forgó igéket kiemelve a táblázatból e helyen külön bemutatom:

siches gót /ahd./mhd.	nhd. sich nélkül	magyar jelentés
<i>sich stozen</i>	<i>stoßt (an)</i>	<i>ütközik</i>
<i>sich began</i>	<i>beginnt</i>	<i>kezdődik</i>
<i>sich anfangen</i>	<i>fängt(an)</i>	<i>kezdődik</i>
<i>sich enden (got: sich endigeden)</i>	<i>endet</i>	<i>befejeződik</i>
<i>sich arbeiten (ahd)</i>	<i>arbeitet</i>	<i>dolgozik</i>
<i>lajsan sik (got)</i>	<i>lernt</i>	<i>tanul</i>
<i>sich üben</i>	<i>übt ('trainiert')</i>	<i>edzik (gyakorlatozik)</i>
<i>sich handeln</i>	<i>handelt</i>	<i>cselekszik</i>
<i>sich flüchten</i>	<i>flüchtet</i>	<i>menekül</i>
<i>sich verslafen</i>	<i>verschläft</i>	<i>elalszik</i>
<i>sich verbluten</i>	<i>verblutet</i>	<i>elvérezik</i>
<i>sich rasten</i>	<i>rasten</i>	<i>nyugszik</i>
<i>sich sünden</i>	<i>sündigen</i>	<i>vétezik</i>

Komparatív oldalról a magyar tendencia az „ikesedésre” illetve a német tendencia a „sichtelenedésre” (vö. függelék, 3. táblázat) ellenkező mozgást mutat. A magyar *-ik* terjeszkedéséről Mészöly Gedeon (1941: 7) a következőket írja:

Az ikes igék tehát eredetüknek megfelelően kezdetben mind reflexív igék voltak, s a nem reflexív, de intranszitiv igék (már az amelyek) mivel a nem-tárgyasságban egyeznek a reflexívekkel, csak a rokon természetű reflexívek hatására vették föl az ikes ragozást. Ilyenek például az *aluszik*, *feküszik* és tárgyatlanul az *eszik*. Ezek [...] kezdetben iktelenek voltak. A reflexív igék mind tárgyas cselekvő igékből származtak, csupán a nem reflexívek lettek [...] tárgyatlan igékből (*aluszik*, *folyik*).

9. Összegzés

Jelen vizsgálat eredményeit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze. Egy adott nyelvtanulói megfigyelésből kiindulva, miszerint a német *sich* visszaható névmás és a magyar *-szik* visszaható funkcióban is használt végződés egybecseng, felmerül a kérdés, van-e a két hangkapcsolat között összefüggés, vagy egyfajta „hamis barát” jelenséggel állunk szemben.

Mivel az összehasonlító vizsgálatához kétnyelvű korpusz szükséges, és mivel ilyen korpusz semmilyen forrásban nem fellelhető, magyar ikes igék gyűjteményét véve kiindulópontként az ikes-*sich*-es megfeleléseket különválasztva és táblázatokba rendszerezve az elemzést a korpusz összeállítása előzte meg. A táblázatok szóanyagából kitűnik, hogy az alaki hasonlóságot illetően a nyelvtanuló megfigyelése helyes, hiszen jelentős számú olyan magyar-német igepárról beszélhetünk, melyekben az *-ik* és a *sich* az igék inherens része (függelék 2. táblázat) és az igék szemantikájának összehasonlítása azt is igazolja, hogy funkciójuk mindkét nyelvben a tágabb értelemben vett visszahatas vagy medialitás jelölése. Ezen felül az *-ikes* és a *sich*-es igék gyakran kapcsolódnak különféle akcióminőséget is kifejező szuffixumokhoz és prefixumokhoz, tehát az *-ik* és a *sich* megjelenése mindkét nyelvben derivációs folyamatokkal is együtt jár. A függelék 3. táblázatának igepárjai az „ikesítés” illetve a „sichesítés” különböző fokú jelentésmódosító momentumait mutatják. A tárgyas igék, melyek konkrét agentív cselekvéseket hivatottak nyelvileg kifejezni, *sich*-es és *ik*-es alakban „átlépik” a konkrét tartományt, és olyan absztrakt tartalmakat fejeznek ki, mint a visszahatas, medialitás vagy a passzív jelentés. A funkciók változása az igék szemantikai valenciájának változásában mindkét nyelvben párhuzamosan megfigyelhető.

A rendszerezés és elemzés egyik nehézsége abban állt, hogy az ún. „valódi visszaható” igék és az „álvisszaható igék” meghatározása a német és a magyar nyelvészeti megközelítésekben eltéréseket mutat, sőt az egyes nyelveken belüli terminusok és meghatározások sem egyeznek minden esetben. Különösen az idegen nyelv tanítása során – még ha a „nem a nyelvről hanem a nyelvet” alapelvet követjük is – feltétlenül tisztában kell lenni az egyes nyelveken belül használt terminusok pontos jelentésével és tudatosítani kell az eltéréseket.

A nyelvtanulás szempontjából az lenne a cél, hogy új ismereteket már meglévő anyanyelvi esetleg idegennyelvi ismeretekre építsünk, ami tulajdonképpen nem csupán az idegen nyelv

megtanulását, hanem általában a tanulási folyamatot mint olyat jellemzi. A hosszútávú cél kommunikatív szempontból természetesen az idegen nyelven gondolkodás, ám a gyakorlat azt igazolja, hogy az anyanyelvi szerkezetből való kiindulás a nyelvtanuló számára hosszú ideig a legtermészetesebbnek tűnő eljárás. Mindenki számára ismerős az a szituáció, amikor egy számunkra teljesen idegen és ismeretlen nyelv hallatán is azt próbáljuk meg kihallani és felfedezni, van-e egy ismerős szó, van-e egy ismerős nyelvi elem, van-e valamiféle minimális kapcsolat.

Amennyiben a vizsgálatban bemutatott hasonlóságok nem csupán egyetlen kivételes nyelvtanuló számára jelentenek kapaszkodót a magyar és a német nyelv között, úgy talán érdemes a hasonló hangzásból, hasonló alakból való kiindulást az ikes igék tanítása során kihasználni, és a két nyelv között egyfajta kognitív hidat építeni.

Irodalomjegyzék

- A. Jászó Anna** 1991. *A magyar nyelv könyve*. Trezor, Budapest.
- Behaghel, Otto** 1923. *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung. Band 1. Die Wortklassen und Wortformen. A. Nomen. Pronomen*. In: Wilhelm Streitberg [Hg.] Germanische Bibliothek. Sammlung germanischer Elementar- und Handbücher. I. Reihe Grammatiken. Zehnter Band. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung Heidelberg.
- Bußmann, Hadumod** 2002. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Alfred Kröner, Stuttgart.
- Bybee, Joan** 1985. *Morphology: a study of the relation between meaning and form*. Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János** 1862. *A magyar nyelv szótára*. Emich Gusztáv. Pest.
http://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/5kotet_5.pdf
- Bartha Katalin** 1958. *A magyar szóképzés története*. Magyar történeti szóalaktan II. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Diewald, Gabriele** 1991. *Deixis und Textsorten im Deutschen*. Niemeyer, Tübingen.
- Duden** 2005. *Die Grammatik*. Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.
- É Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter** 1998. *Új magyar nyelvtan*. Osiris kiadó. Budapest.
- E. Abaffy Erzsébet** 1991. Az ikes ragozás kialakulása. A határozott és az általános ragozás elkülönülése. In: Benkő Loránd. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémia kiadó, Budapest. 125-139.
- Graetz, Julianna** 1996. *Lehrbuch der ungarischen Sprache*. Helmut Buske, Hamburg.
- H. Varga Márta** 2012. *Formák és funkciók. Morfoszintaktikai eszközök és grammatikai jelentések vizsgálata*. KRE BTK- Patrocínium, Budapest.
- Halász Előd – Földes Csaba – Uzonyi Pál** 2003. *Magyar Német Nagyszótár*. Ungarisch Deutsches Großwörterbuch. Akadémia, Budapest.
- Havas Ferenc** 2005. Tárgyas ragozás és medializáció. In: Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.) *Uráli grammatizáló*. Budapesti Uráli Műhely 4. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 147 – 185.

- Hegedűs Rita** 2006. *Magyar nyelvtan. Formák funkció összefüggések*. Tinta könyvkiadó, Budapest.
- Helbig, Gerhard – Buscha, Joachim** 2001. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Langenscheidt, Berlin.
- Hutterer Miklós** 1982. *A gót nyelv. Grammatika, szövegek, szótár*. Tankönyvkiadó Budapest.
- Jakab László** 1999. *Tanulmányok az igeragozás köréből. Az ikes ragozás a mai magyar nyelvben*. A Debreceni KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, Debrecen. 5-20.
- Keresztes László** 1995. *Praktische ungarische Grammatik*. Debreceni Nyári Egyetem.
- Keszler Borbála** 2008. *Ungarische Grammatik*. Helmuth Buske, Hamburg.
- Leiss, Elisabeth** 1992. *Die Verbalkategorien des Deutschen Ein Beitrag zur Theorie der sprachlichen Kategorisierung*. Walter de Gruyter, Berlin. [Studia linguistica germanica 31.]
- Leiss, Elisabeth** 2004. Submorphematische Motiviertheit als Grammatikalisierungsergebnis zur Grammatikalisierung von Reflexivpronomen. In: *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 32, 233 – 243.
- Lotz János** 1967. *A személy, szám, viszonyítás és tárgyhatározottság kategóriái a magyarban*. Nyelvtudományi Értekezések 58: 249-255.
- Korchmáros Valéria** 2007. *Lépésenként magyarul. Ungarische Grammatik – Nicht nur für Muttersprachler*. Hungarian & Central-European International Studies Center University of Szeged.
- Mészöly Gedeon** 1941. Az ikes ragozás -ik ragjának eredete. *Nyelvtudományi Közlemények* 51: 1– 13.
- Papp Ferenc** 1969. *A magyar nyelv szóvégmutato szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Schulz Judit** 2009. Az ikes paradigmáról kognitív funkcionális nyelvészeti keretben. In: Kuna Ágnes – Veszelszki Ágnes (szerk.) *Félúton konferencia 3*. Budapest. 214–228
http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/Schultz_VA_KA_T.pdf
- Szanyi Gyula** 1976. *Német nyelvkönyv II*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szili Katalin** 2011. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához (a magyart idegen nyelvként oktató tanároknak)*. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- Szűcs Tibor** 1999. *Magyar - német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában : A magyar*

mint idegen nyelv és kultúra közvetítésében. (Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok 4.) Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest.

T. Somogyi Magda 1997. Gyarapodik, gyarapszik vagy gyarapul-e nyelvünk? Az -ODIK, a -SZIK és az -UL igeképzők váltakozásáról szótári előfordulásuk alapján. In: Fercsik Erzsébet – T. Somogyi Magda 1997. *Oktatási tapasztalatok - kutatási eredmények : Tanulmányok az anyanyelv használatának és oktatásának kérdéseiről.* Korona Nova, Budapest.

Oya, Tosihaki 2010. Das Zustandsreflexiv – eine adjektivische Konstruktion. In: *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 38 / 2: 203–223.

Uzonyi Pál 2005. *Német nyelvtan nem csak középiskolásoknak.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 89-91.

Velcsov Mártonné 1967. Igeragozási kérdések. *Nyelvtudományi Értekezések* 58: 323–327.

Welke, Klaus 1997. Eine Funktionalgrammatische Betrachtung zum Reflexivum: Das Reflexivum als Metapher. In: *Deutsche Sprache* 25: 209– 231.

Zelliger 1991 Az ige-tövek. Az *sz* a tövekben. In: Benkő Loránd. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Akadémia kiadó, Budapest. 41– 53.

